

Vida Savić*

*Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Beogradu*

Narcizam malih razlika i međukulturno komuniciranje

Apstrakt

U tekstu će biti reči o međukulturnom komuniciranju između naroda koji su do pre dvadeset pet godina živeli u jednoj državi, u Jugoslaviji. Analizirajući razmere građanskog rata, mnogima i dalje nije jasno zašto je među ovim narodima, koji su delili jezik, kulturu i zajedničku istoriju, odjednom došlo do sukoba. Etno-nacionalističke sukobe na prostoru bivše Jugoslavije pokušaćemo da objasnimo jednom od velikih civilizacijskih kontradikcija koju Frojd naziva „narcizam malih razlika”. Prošlogodišnji britanski referendum o izlasku iz EU mnoge je podsetio na slovenački i hrvatski referendum posle kojih su ove dve bivše jugoslovenske republike proglasile nezavisnost, čime je zvanično prestala da postoji Jugoslavija. I dok Škoti najavljuju otepljenje nakon izlaska iz EU, na drugom kraju Evrope Katalonci se bore za nezavisnost od Španije. Nedavni događaji u Kataloniji potvrđuju da se dva najfrekventnija evropska konflikta tiču autonomija i secesija, i idu u prilog Frojdovoj tezi o „narcizmu malih razlika”, čiji nastavci tek slede.

Ključne reči:

narcizam malih razlika, Frojd, međukulturno komuniciranje, Jugoslavija, Brezgit (Brexit), Katalonija, multikulturalizam

* vidasavic@gmail.com

MEĐUKULTURNO KOMUNICIRANJE – DEFINICIJE POJMA

O međukulturnom komuniciranju se ne može govoriti a da se ne pomene pitanje identiteta učesnika u komunikaciji, jer „uspešno međukulturno komuniciranje pretpostavlja razumevanje procesa koji se odvija u kontaktu onih (pojedinaца, grupa i čitavih društava) koji imaju različite identitete”¹. Pojam međukulturnog komuniciranja se u anglosaksonskom govornom području definiše kao *identity negotiation*, što bi moglo da se prevede kao međuidentitetsko *sporazumevanje*. Iako bi za termin *negotiation* mogli da se nađu sinonimi kao što su *pregovaranje*, *odmeravanje* ili arhaično *varakanje*, u terminu sporazumevanje se kriju reči *spor*, koja označava početni nesporazum u komunikaciji pripadnika različitih kultura, dok se reč *razumevanje* odnosi na uspostavljanje uspešne komunikacije i međusobno razumevanje.²

U predgovoru *Priručnika za međunarodnu i međukulturnu komunikaciju*³ navodi se da međukulturno komuniciranje podrazumeva „komunikaciju licem u lice između ljudi koji pripadaju različitim nacionalnim kulturama”. U navedenoj definiciji međukulturnog komuniciranja, koja u sebi sadrži termine *komunikacija* i *kultura*, učesnici komunikacije dolaze iz različitih kultura i možemo pretpostaviti da nailaze na poteškoće u komunikaciji usled pripadnosti različitim kulturama. Ovo, međutim, nije uvek osnovana tvrdnja, s obzirom na to da i kod pripadnika iste kulture često dolazi do nerazumevanja i nemogućnosti komunikacije⁴.

Sličnu definiciju iznose Porter i Samovar, koji kažu da se „međukulturna komunikacija javlja svaki put kada je pošiljalac poruke pripadnik jedne kulture, a primalac pripadnik druge”.⁵ Prevedeno na jezik kodiranja i dekodiranja, u međukulturnoj komunikaciji poruku kodira pojedinac u skladu sa svojim kulturnim kodom, dok se primalac poruke, koji je pripadnik druge kulture, suočava sa teškim zadatkom dekodiranja poruke budući da poseduje sasvim

¹ Branimir Stojković, „Mreže identiteta”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 2009, Vol. 3, br. 3, str. 354.

² Isto.

³ Handbook of International and Intercultural Communication (Gudykunst and Mody, 2002), in: Lin Ma, “Is There an Essential Difference between Intercultural and Intracultural Communication?”, *Journal of Intercultural Communication*, Issue 6.

⁴ Branimir Stojković, *Identitet i komunikacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002, str. 41.

⁵ Porter and Samovar (1988: 15), in: Lin Ma, “Is There an Essential Difference between Intercultural and Intracultural Communication?”, *Journal of Intercultural Communication*, Issue 6.

drugi kulturni kod. U međukulturnoj komunikaciji su reference prostora, vremena, sećanja i društvene pripadnosti ne samo različite već i s one strane svesti učesnika u komunikaciji.⁶ Zato uspešno međukulturno komuniciranje zahteva „znanje, razumevanje i udobljivanje u vlastitu složenu identitetsku situaciju”⁷, ali i razumevanje identitetskog paketa sa kojim u komunikaciju ulazi onaj drugi koji, osim personalnih, ima i grupna/kulturna obeležja koja se često veoma razlikuju od naših.⁸

Autorka Iben Jensen fenomen međukulturnog komuniciranja vidi kao komunikaciju između pripadnika iste države, ali sa različitim etničkim i rasnim poreklom.⁹

Neki autori međukulturnu komunikaciju definišu i kao transakcioni, simbolički proces koji uključuje pripisivanje značenja između ljudi koji pripadaju različitim kulturama¹⁰, ili kao razmenu simboličkih informacija između dobro definisanih grupa sa značajno različitim kulturama.¹¹

Kroz interakciju koja nastaje između pripadnika različitih kultura i socijalnih grupa, međukulturnu komunikaciju definiše i autorka Evelin Domen. „Važno je da razumemo kako ljudi komuniciraju kroz različite kulture kako bismo mogli da pomognemo u premošćavanju jaza između ljudi iz različitih sredina”.¹²

U tekstu koji se bavi sličnostima/razlikama između međukulturne i intrakulturne komunikacije, autorka Lin Ma gotovo poistovećuje ova dva vida komunikacije. Ona piše da se i jedna i druga komunikacija odvijaju na određenoj lokaciji, da podrazumevaju susret ljudi u određenom okruženju, kao i da obe uključuju klastere jezičkih igara i aspekte kulture sa različitim stepenom sličnosti i razlika. Ma dodaje da su i jedna i druga komunikacija uslovljene

⁶ Branimir Stojković, *Identitet i komunikacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002, str. 61.

⁷ Branimir Stojković, „Mreže identiteta”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 3, br. 3, str. 358.

⁸ Isto.

⁹ Jansen (1998a: 39), in: Jelena Durovic, “Intercultural communication and Ethnic Identity”, *Journal of Intercultural Communication*, Issue 16.

¹⁰ Gudykunst (2001: 165), in: Lin Ma, “Is There an Essential Difference between Intercultural and Intracultural Communication?”, *Journal of Intercultural Communication*, Issue 6.

¹¹ Barnett and Lee (2002: 277), in: Lin Ma, “Is There an Essential Difference between Intercultural and Intracultural Communication?”, *Journal of Intercultural Communication*, Issue 6.

¹² Evelyn Domen, “Intercultural Communication as Revealed in Language Learning Histories”, *Journal of Intercultural Communication*, Issue 38.

međusobnim osporavanjima, pregovorima i fiktivnim barijerama između grupa ljudi. „Neosnovano je govoriti o suštinskoj razlici između komunikacije koja uključuje isti jezik i komunikacije koja se odnosi na ljude koji su geografski udaljeni i imaju različite običaje i navike”.¹³

Drugi autori smatraju da je osnova za razlikovanje međukulturne od intrakulturne komunikacije stepen homogenosti, odnosno heterogenosti u njoj. „Reč je zapravo o kontinuumu čije krajnosti predstavljaju idealni tipovi, odnosno realno nepostojeće situacije. Na jednoj strani su to kulturno potpuno homogeni učesnici čija je komunikacija intrakulturna, a na drugoj, kulturno potpuno heterogeni učesnici čija komunikacija ima sva obeležja interkulturalnosti”.¹⁴

Kao što smo već naveli, pripadnost istoj kulturi nije garancija međusobnog razumevanja, pa ni upotreba istog jezika od strane pripadnika jedne kulturne zajednice ne mora nužno da bude pretpostavka uspešne komunikacije, već može da, kao u slučaju bivše Jugoslavije, dovede do nerazumevanja i sukoba.

MEĐUKULTURNO KOMUNICIRANJE I NARCIZAM MALIH RAZLIKA

Za objašnjenje etno-nacionalističkih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije i raspada multikulturne zajednice najčešće se koriste dva stanovišta. Prvo je teorija o Balkanu kao „poprištu sukoba civilizacija”, a drugo stanovište sukobe objašnjava pomoću „narcizma malih razlika”, odnosno „pokušaja distinktivnog utemeljenja vlastitog etničkog porekla”.¹⁵ Ovome bih dodala i treće viđenje, radno nazvano „kompleks malih država”, koje ću kasnije pokušati da objasnim.

Teorija o Balkanu kao „poprištu sukoba civilizacija”, koja problem Balkana vidi i u tome što se tu na premalo geografije našlo previše istorije, manje je osnovana od „narcizma malih razlika”. U prilog toj tezi ide i činjenica da su sve postjugoslovenske države u odličnim diplomatskim odnosima s Nemačkom, s kojom je Jugoslavija ratovala. U dobrim odnosima su bile i svega petnaest godina nakon Drugog svetskog rata kada je milion ljudi otišlo na privremeni rad u tu zemlju, dok su države koje su učestvovalе u sukobima devedesetih i dalje opterećene nasleđem prošlosti i nerešenih pitanja u vezi sa priznavanjem ratnih zločina i genocida. „Bliže istini izgleda zaključak da

¹³ Lin Ma, “Is There an Essential Difference between Intercultural and Intracultural Communication?”, *Journal of Intercultural Communication*, Issue 6.

¹⁴ Branimir Stojković, *Identitet i komunikacija*, nav. delo, Beograd, 2002, str. 27.

¹⁵ Isto, str. 57.

su ti sukobi plod nepodnošljive sličnosti, sličnosti koja se doživljava kao neprijateljska provokacija, kao ugrožavanje nacionalnog najvećeg dobra, jedinstvenog i nedeljivog načina postojanja, nacionalnog identiteta".¹⁶ Upravo nas ova konstatacija navodi da sukobe među bivšim jugoslovenskim republikama objasnimo pomoću „narcizma malih razlika“.

Termin „narcizam malih razlika“ potiče od Sigmunda Frojda, koji ga je primenjivao u individualnoj psihologiji i u filozofiji kulture. Frojd je izraz prvi put upotrebio 1917. godine, kada je razvio ideju koju je navodno našao u spisima britanskog antropologa Ernesta Kraulija. „Krauli izjavljuje da su pojedinci od drugih ljudi odvojeni zbog „tabua lične izolacije“, a to je da upravo male razlike kod inače sličnih ljudi čine osnovu za osećanja otuđenosti i neprijateljstva između njih. Bilo bi primamljivo da se ova ideja nastavi i da se iz „narcizma malih razlika“ izvede objašnjenje neprijateljstva koje se u svakom međuljudskom odnosu uspešno bori protiv osećanja drugarstva i prevladavajuće zapovesti da svaki čovek treba da voli drugog čoveka“.¹⁷

U knjizi *Grupna psihologija i analiza ega* Frojd je ovaj koncept razvio još dalje. „Prema svedočanstvu psihoanalize, gotovo svaki duži prisni emocionalni odnos između dve osobe – brak, prijateljstvo, odnos između roditelja i dece – sadrži talog negativnih, neprijateljskih osećanja, koji se ne primenjuje samo zbog potiskivanja. Isto se događa i onda kad se ljudi združuju u veće jedinice. Svaki put kad se dve porodice povežu brakom, svaka od njih misli da je bolja ili plemenitijeg porekla nego druga. Od dva susedna grada svaki je zavidljiviji suparnik drugom; svaki švajcarski kanton gleda s potcenjivanjam na druge kantone. Najsrodnija plemena ne trpe se među sobom: južni Nemač ne podnosi severnog Nemca, Englez sve najgore govori o Škotlanđaninu, Španac prezire Portugalca“.¹⁸ Frojd ovde nije tvrdio da su male razlike te koje vode konfliktima i neslaganjima, već da veće razlike mogu uzrokovati čak i veća neprijateljstva među grupama. „Mi se više ne čudimo što veće razlike izazivaju teško savladljivu odvratnost – Gala prema Germanu, arijevac prema semiti, belca prema obojenom“¹⁹. Frojd navodi da sva netrpeljivost iščezava u masi i da su ograničenja narcizma u masi posledica libidinozne veze s drugim ljudima. U masi ipak ne dolazi do trajnog ograničenja narcizma, pošto ta tolerancija ne traje duže od neposredne koristi koja se izvlači iz saradnje sa drugima.

¹⁶ Ivan Čolović, *Balkan – teror kulture*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, str. 64.

¹⁷ Sigmund Freud, „The Taboo of Virginity“, *Five Lectures on Psycho-Analysis, Leonardo da Vinci and Other Works*, Hogart Press and The Institute of Psycho-Analysis, London, 1917, p. 199.

¹⁸ Sigmund Frojd, *Grupna psihologija i analiza ega*, Fedon, Beograd, 2006, str. 163–164.

¹⁹ Isto, str. 164.

Frojd se i treći put pozvao na termin „narcizam malih razlika” u kontroverznoj, ali veoma uticajnoj knjizi *Civilizacija i njena nezadovoljstva*, gde navodi da je „uvek moguće povezati zajedno znatan broj ljudi koji se vole, sve dok su ostali ljudi ostavljeni da primaju manifestaciju njihove agresivnosti”.²⁰ Frojd ovde objašnjava sociološki fenomen povećanja kohezije unutar grupe putem usmeravanja agresije ka strancima.

Frojdova teorija se često koristi za objašnjenje etničkih sukoba i građanskih ratova na prostorima bivše Jugoslavije, ali nalazi primenu i u ostalim zemljama koje se suočavaju sa sličnim problemima. Turski autor Türkkaya Ataöv navodi da se sukobi u Centralnoj Aziji javljaju uprkos sličnostima između grupa, ali i zbog malih razlika između njih. Kada su odnosi u grupi prijatni, njihove dobre osobine izbijaju u prvi plan. Kako rastu neslaganja, razlike se sve više ispoljavaju i male razlike se onda uvećavaju. Čak iako nema malih razlika, grupe imaju tendenciju da ih stvaraju.²¹

Blok potvrđuje Frojduvu tezu, prvenstveno zato što smatra da su male kulturne razlike značajnije nego one velike, a potom i zbog toga što smatra da nisu samo male razlike osnova za širok spektar sukoba, ali je, s druge strane, saglasan s tvrdnjom da hijerarhija i velike razlike stvaraju stabilnost i mir. Blok zaključuje da „narcizam malih razlika” ne mora automatski da rezultira nasiljem.²²

„NARCIZAM MALIH RAZLIKA” I RASPAD JUGOSLAVIJE

Svedoci smo, nažalost, da je „narcizam malih razlika”, kojim se objašnjava raspad Jugoslavije, rezultirao nasiljem i građanskim ratovima čije su posledice i dalje vidljive. Tumačenjem sukoba pomoću Frojdove teorije dolazimo do zaključka da je problem očigledno bio u tome što Srbi, Hrvati i Bošnjaci u osnovi govore isti jezik, izgledaju slično, imaju iste navike, slično se oblače, gledaju iste filmove, slušaju istu muziku, voze iste automobile, jedu istu ili sličnu hranu. Nedostatak objektivnih kulturnih markera između grupa, po mišljenju mnogih autora, pogodovao je izbijanju nasilja. Kada se članovi dve grupe teško razlikuju, pribegava se nasilju da bi se stvorile identitetske granice među njima, a upravo to objašnjava „narcizam malih razlika”.

²⁰ Sigmund Freud, *Civilization and its discontents*, Hogart Press, London, 1957, p. 90.

²¹ Pol Kosto, “The ‘Narcissism of Minor Differences’ – Theory: Can It Explain Ethnic Conflict”, *Filozofija i društvo*, 2/2007, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2007, str. 153–171.

²² Isto.

Nakon stišavanja sukoba, svaka država je radila na naglašavanju kulturne različitosti na račun susednih kultura. Prvo je trebalo izgraditi kult jezika. „Jedna od zajedničkih karakteristika političke kulture u postkomunističkim državama nastalim na tlu bivše Jugoslavije jeste slavljenje jezika kao temelja nacionalnog identiteta. Za političku i kulturnu elitu u tim državama pitanje jezika postalo je pitanje nacionalne kulturne individualnosti, koje se proteže kao glavni argument u dokazivanju legitimnosti političke i državne nezavisnosti”.²³

Od jezika, koji svaki od pomenutih naroda oplemenjuje svojim kovanicama i pravi distinkciju od onog Drugog, pokušava da se napravi identifikator za razlikovanje Srba, Hrvata i Bošnjaka. Instrumentalizacija jezika kroz njegovo javno veličanje i slavljenje trebalo je u postjugoslovenskim državama da služi za legitimisanje novog unutrašnjeg političkog poretka, u kome se vlast stiče i čuva u ime etnički centrirane nacije. O važnosti očuvanja jezika kao dela nacionalnog identiteta svedoče izjave srpskog akademika Matije Bečkovića da je jezik naša nevidljiva crkva a da su pesnici sveštenici jezika, kao i hrvatskog akademika Božidara Finke da je „hrvatski jezik najznatnije hrvatsko obilježje”.²⁴

Vodeći se mišlju Cvetana Todorova, „Ako izgubim svoj jezički okvir, ne mogu više da govorim. Ne govorim, znači ne postojim”²⁵, pomenuti narodi Balkana sprovode „strategiju jezičkog ekskluzivizma”²⁶. Upravo to nam pomaže da razumemo situaciju u kojoj Albanac sa Srbinom razgovara na engleskom, ili Srbin sa Kosova za koga je „stvar etničkog dostojanstva bila – ne poznavati i ne koristiti albanski”²⁷, odnosno korišćenje turskog kao trećeg, etnički neutralnog jezika. Jasno je da od deset dimenzija identiteta zavičajni identitet ima najveći značaj jer se sa mestom boravka ljudi najčešće poistovećuju.

Projekat izgradnje novih kulturnih obrazaca sproveden je od strane nacionalističkih struktura u svim državama bivše Jugoslavije, kroz težnju da se „od raznolikih nijansi i varijanti jednog kulturnog obrasca prave radikalno razdvojene kulture, da od zajedničke baštine Srba, Hrvata i Muslimana prave posebne sisteme nacionalnih kultura, sa posebnim jezicima, posebnim kulturnim tradicijama i posebnim društvenim i kulturnim istorijama”²⁸, zbog čega dolazi do „izumevanja tradicije i njenog dizajniranja sa svrhom što boljeg

²³ Ivan Čolović, *Balkan – teror kulture*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, str. 29.

²⁴ Isto.

²⁵ Cvetan Todorov, „Na dva koloseka”, *Mostovi*, 1/1997, str. 103.

²⁶ Branimir Stojković, *Identitet i komunikacija*, nav. delo, str. 24.

²⁷ Branimir Stojković, *Mreže identiteta*, nav. delo, str. 358.

²⁸ Ivan Čolović, *Balkan – teror kulture*, nav. delo, str. 109.

razlikovanja od susednih naroda".²⁹ Banalan primer koji najbolje ilustruje pomenuto izumevanje tradicije je distanciranje od starog muzičkog instrumenta gusli, koji je, osim u Crnoj Gori, u svim bivšim jugoslovenskim republikama zamenjen drugim nacionalnim instrumentom.³⁰

Kulturna distinkcija se ogleda u različitom izgovoru pojedinih reči, na primer, ili na sve većoj neverbalnoj distinkciji koja je na snazi u Sarajevu, u kome ćete češće nego ikad sresti ženu sa feredžom koja će vam reći „Selam alejkum“, iako joj je doskora „Zdravo“ bio uobičajeni pozdrav. Ovde je, kako piše Stojković, reč o svojevrsnoj „dijalektičkoj kaskadi unutar koje „duh“ kolektivnog identiteta najpre locira sebe u književnosti, ova prepoznaje svoj jezik, sledi nacija koja se konstituiše pomoću vlastitog, distinktivnog književnog jezika i na samom kraju tog niza uspostavlja se država koja je i doslovna inkarnacija onoga što je na početku bio samo identitetska konstrukcija”.³¹

S druge strane, religijska pripadnost ovih naroda predstavlja jasan identifikator i ključan element politike identiteta utemeljenja razlika među narodima i među državama, pošto jezik, u osnovi isti, nije pouzdano sredstvo međunacionalne distinkcije i unutar nacionalne integracije. „Jasno je, onda, zbog čega svaka porušena džamija od strane Srba, odnosno Hrvata, kao i svaka porušena crkva od strane Muslimana, za rezultat ima kontraefekat jer ispunjava osnovnu funkciju svake religije – spiritualizaciju. Uništavajući fizička obeležja religije, razaranje snaži ona duhovna”.³²

Pokušaj distinkcije od svega što je do juče bilo slično dovodi do zastoja u međukulturnom komuniciranju. „Kamenovi spoticanja” se ogledaju upravo u razlikama u jeziku, pogrešnom tumačenju neverbalnih znakova i simbola, postojanju predrasuda i stereotipa o Drugom, usled pretpostavke sličnosti, kao i kod prisustva uznemirenosti i tenzija. Sve ove elemente imamo na delu, u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu.

Međutim, kako piše Stojković, koliko god nacije na Balkanu pokušavale da se razlikuju među sobom, jezikom, poreklom, religijom, istorijom, izmišljanjem adekvatnih mitova³³, nekome ko ih posmatra sa strane izgledaju sličnije. „To se može nazvati fenomenom mozaika: što su elementi sitniji a posmatrač udaljeniji, mozaik izgleda homogeniji i obratno, ako mu se sasvim

²⁹ Branimir Stojković, „Identitet kao determinanta kulturnih prava” u: Vojin Dimitrijević, *Kulturna prava*, Beogradski centar za ljudska prava, 1999, str. 51.

³⁰ Ivan Čolović, *Balkan – teror kulture*, nav. delo, str. 133–183. Prema ovom autoru, Bošnjaci su se preorijentisali na saze, Hrvati na tamburicu, a Srbi na trubu.

³¹ Branimir Stojković, „Mreže identiteta”, nav. delo, str. 358.

³² Branimir Stojković, *Identitet i komunikacija*, nav. delo, str. 20.

³³ Kristijano Đordano, *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011, str. 79.

približi ili je čak deo njega – slika nestaje, odnosno razlaže se na dispartne elemente”.³⁴

KAKO JE ONDA SUKOB IZMEĐU TOLIKO SLIČNIH NARODA BIO TOLIKO DESTRUKTIVAN?

Apadurai nudi objašnjenje: „Najgore vrste nasilja imaju neke veze sa izvitoperenim odnosom između svakodnevnih, neposrednih ljudskih odnosa i velikih identitetskih obrazaca koje je proizvela moderna nacionalna država i koje su velike dijaspore učinile još složenijim”.³⁵ Odnosno, najveća zverstva, poniženja, mučenja, ubistva, silovanja u novim etničkim ratovima događaju se među ljudima koji se poznaju ili su mislili da se poznaju. Novo etničko nasilje, pod velom intimnosti, pojačava mogućnost da „sused postane ubica, mučitelj i silovatelj”.³⁶

Ovde dolazimo do kategorija kao što su izdaja i etnička čast, u meri koja Balkan razlikuje od ostatka sveta. S jedne strane, „gnev onih koji ubijaju, sakte i siluju povezan je, izgleda, s dubokim osećanjem da je žrtva počinila izdaju, a izdaja je povezana sa odnosom između pojave i stvarnosti”³⁷, s druge strane, kada dođe do povrede „nacionalne časti” etničke grupe su „više puta koristile za agro-pastoralno društvo Balkana klasičnu strategiju ponižavanja i nipodaštavanja druge strane – silovanje žena iz suprotnog tabora”.³⁸

U Jugoslaviji se desilo postepeno stvaranje neprijateljskih osećanja nastalih kao proizvod „dugoročnijih procesa aktivnosti, komunikacije, tumačenja i komentara”³⁹, potpomognutih delovanjem masovnih medija. Nekadašnji hladni etnički identiteti (srpski, hrvatski, bošnjački) se pretvaraju u vruće i eskaliraju u sukob neviđenih razmera. Slikovito objašnjenje sukoba moglo bi da se predstavi kao dijagram koji ide od grafikona u kome se komunikacijski krugovi skoro preklapaju, došlo se do grafikona u kome se krugovi jedva dodiruju (ne u bukvalnom smislu, po logici stvari krugovi bi trebalo da se delimično preklapaju jer narodi sa ovih prostora pripadaju različitim kulturama koje imaju neke zajedničke elemente), usled drastične distinkcije.

Ovde možemo da se vratimo na teoriju „civilizacijskog poprišta sukoba” koja može da se nadgradi plemenskim modelom, po kom neprijateljske strasti

³⁴ Branimir Stojković, *Identitet i komunikacija*, nav. delo, str. 84.

³⁵ Arđžun Apadurai, *Kultura i globalizacija*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011, str. 228.

³⁶ Isto.

³⁷ Isto.

³⁸ Kristijano Đordano, *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*, nav. delo, str. 235.

³⁹ Arđžun Apadurai, *Kultura i globalizacija*, nav. delo, str. 232.

postoje unapred i samo čekaju priliku da eksplodiraju. S obzirom na broj mešovitih brakova na prostorima bivše Jugoslavije, mislim da ova teorija nije održiva, jer pripadnici takvih porodica nemaju temeljnih neprijateljskih osećanja prema drugima. „Teže je objasniti činjenicu da načela etničkog povezivanja, koliko god njihovo poreklo bilo sumnjivo i krhko, mogu veoma brzo da mobilišu grupe za nasilne postupke”.⁴⁰

KOMPLEKS MALIH DRŽAVA

Probleme sukoba i razaranja moralnih, kulturnih i svih drugih vrednosti u ratovima devedesetih, i na kraju raspada Jugoslavije i nastanka nacionalnih država, opisaćemo terminom *kompleks malih država*. Srbija je od proglašenja formalne nezavisnosti 1878. godine u svemu zavisila od Austrije, Hrvatska je bila autonomna samo na papiru u Habzburškoj monarhiji a Slovenci nikad državu nisu imali. Naime, Jugoslavija je bila politički, kulturni i privredni pokušaj ujedinjenja, odnosno „hibridna verzija nacionalne države”⁴¹ kada je kralj Aleksandar sproveo teritorijalnu i administrativnu reformu države, u nadi da će „Jugoslavija biti prilika da se srodni identiteti malih razlika usaglase i ujedine u zajedničkoj multikulturnoj sredini”⁴². Kraljevina Jugoslavija je ujedinila hrvatske zemlje posle osam vekova, a Slovenci prvu državu dobijaju tek u socijalističkoj Jugoslaviji. „Rigidni centralizam u spoju sa krutim poimanjem etniciteta, sva je prilika, čini idealnu osnovu za isključivanje i diskriminaciju „drugoga”, odnosno „stranca”, jer, kako to istorija celog 20. veka na poseban način pokazuje, u svakoj nacionalnoj državi Centralne i Istočne Evrope raširilo se opšte osećanje ravnodušnosti, pa u velikoj meri i prezira prema manjinama u okviru sopstvene države”⁴³. Manjine su svuda u regionu postale žrtve prisilnih asimilacija, proterivanja, genocida, iz čega se rodila želja za stvaranjem svojih „istorijskih granica”. Jugoslavija je tako postala „ljuštura koju je trebalo zbaciti nakon što su dovoljno osnaženi etnosi koji su njenim raspadom zadobili sopstvene državne identitete”.⁴⁴ Mehanizam za to su, nažalost, bili ratovi devedesetih godina.

⁴⁰ Ardžun Apadurai, *Kultura i globalizacija*, nav. delo, str. 232.

⁴¹ Kristijano Đordano, *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*, nav. delo, str. 218.

⁴² Jelena Đurić, „Identitet i interkulturalnost – Srbija kao mesto prožimanja Balkana i (Srednje) Evrope”, *Filozofija i društvo*, 3/2008, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2008, str. 229.

⁴³ Kristijano Đordano, *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*, nav. delo, str. 218.

⁴⁴ Jelena Đurić, „Identitet i interkulturalnost – Srbija kao mesto prožimanja Balkana i (Srednje) Evrope”, nav. delo, str. 229.

BREXIT I JUGOSLAVIJA – SLIČNOSTI I RAZLIKE

Prošlogodišnji referendum na kome su građani Velike Britanije glasali „za” ili „protiv” Evrope mnogi su uporedili sa Jugoslavijom i referendumima u Sloveniji i Hrvatskoj koji su prethodili raspadu zemlje. Velikoj Britaniji se prošle godine desio „Bregzit” (Brexit) iz gotovo istih razloga zbog kojih se raspala i Jugoslavija, a jedan od njih je nezadovoljstvo ekonomskim stanjem. Međutim, pojedini autori tvrde sledeće: „Iako se u pozadini opredeljenja za napuštanje EU nalaze razlozi poput visokog priliva imigranata, gubitka radnih mesta, porasta nezaposlenosti i pogoršanja životnog standarda, pravo objašnjenje nalazi se u iskonskoj potrebi ove ostrvske države da se izoluje, kako je problemi u susedstvu ne bi pogadali”.⁴⁵ Ipak, odluka većine građana Velike Britanije da na glasačkom listiću zaokruže *leave* sa sobom nosi određene protivrečnosti, prvenstveno zbog toga što se javio u trenutku kada „EU više nego ikada odgovara britanskim pogledima na evropski projekat gde svaka od suverenih država članica brani svoje stavove u skladu sa dnevno-političkim interesima”.⁴⁶ Izlaskom iz EU Velika Britanija gubi pravo na odlučivanje u institucijama EU, što sa sobom povlači slabljenje uticaja u kontinentalnoj Evropi.

U jugoslovenskom primeru, oni koji su hteli Evropu – nisu hteli Jugoslaviju, a oni koji su hteli Jugoslaviju nisu prihvatili Evropu. Nesporazum je doveo do građanskog rata, u kom su se ispoljili šovinizam, kulturni rasizam i sve one emocije koje su decenijama posle Drugog svetskog rata duboko potiskivane kod svih *naroda i narodnosti*. Trenutna situacija u državama bivše Jugoslavije najbolje govori o besmislu građanskih ratova i uzaludnim žrtvama, jer se oni koji su odbacili Jugoslaviju i izabrali Evropu danas u njoj osećaju skrajnuto, a oni koji su odbacili Evropu, verujući u sopstvenu moć i veličinu, danas nalaze u nekom vidu izolacije i nezapamćenom siromaštvu.

Slične prognoze i u slučaju Velike Britanije. Izlazak iz EU za Britaniju bi mogao da znači i raspad zemlje, s obzirom na to da je Škotska već najavila novi referendum o otcpljenju. Opasna situacija nazire se i u Severnoj Irskoj, gde varljivi mir može biti ugrožen zatvaranjem granice Velike Britanije s Irskom, koja će sada postati granica sa EU. „Bregzit” je podelio zemlju, stare i mlade, obrazovane i neškolvane, Škote i Engleze, tolerantne i netolerantne, otvorene i ksenofobične, kosmopolite i patriote. Činjenica je da su podele postojale i

⁴⁵ Irina Žarin, „Da li je sadašnja Evropska unija budućnost za Zapadni Balkan”, *Spoljnopolitičke sveske*, 03/2016, Fondacija Fridrih Ebert, Evropski pokret u Srbiji, Forum za međunarodne odnose, Beograd, 2016, str. 20.

⁴⁶ Slobodan Zečević, „Some Contradictions of Brexit”, *The Review of International Affairs*, Vol. 67, No. 1164, The Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2016, p. 58.

ranije, ali će ih sada teže prevazići. Ipak, Hobsbaum tvrdi da su pokreti i partije koje su naklonjene separatističkim programima sklone da budu izraz manjinskih interesa, koje odlikuje politička fluktuacija i nestabilnost. „Brze promene u članstvu i izbornoj sreći Škotska, Velšana, Kvebečana ilustruju ovu nestabilnost. Takve partije vole da se poistovete sa osećanjem kolektivne odvojenosti, neprijateljstva prema „njima“ i prema „zamišljenoj zajednici“, koja se skoro uvek oseća kao nacija, ali one obično ne predstavljaju jedini izraz takvog nacionalnog konsenzusa”.⁴⁷

Iako i u slučaju Velike Britanije postoji verovatnoća da će se na neki način ispoljiti jugoslovenski scenario u smislu insistiranja država članica Ujedinjenog Kraljevstva na očuvanju kulturnog nasleđa svojih predaka i ispoljavanju obeležja distinkcije, posledice neće biti ni približno destruktivne kakav je bio slučaj sa Jugoslavijom.⁴⁸

Velika Britanija bi i na ekonomskom planu mogla da oseti posledice Bregzita, s obzirom na to da je EU najveći trgovinski partner ove zemlje. Napuštanje EU bi moglo da uzrokuje smanjenje trgovine između Velike Britanije i EU, usled raznih trgovinskih barijera koje postoje za države koje nisu članice, kao i smanjenje koristi od dalje integracije evropskog tržišta.

Proces razdruživanja će trajati najmanje dve godine po predviđenoj proceduri iz Ugovora iz Lisabona (Član 50). Iz procedure može da se zaključi da je proces razdruživanja komplikovan i dug, kao i proces pridruživanja: reč je o dugim pregovorima, po poglavljima, uz redovne izveštaje o njihovom napretku⁴⁹. Sudeći po reakcijama iz Londona, Britancima se ne žuri. U suštini, svima je u interesu pronalazak najboljeg ekonomskog modela, odnosno pristupa tržištu. Za britansku premijerku Terezu Mej Bregzit znači „potpunu repatrijaciju političkog ovlašćenja iz Brisela. Sve drugo bi bilo neprihvatljivo. To znači slobodu da donosimo sopstvene odluke o celokupnom spektru različitih pitanja, od načina na koji označavamo našu hranu do toga kako da odaberemo da kontrolišemo imigraciju”⁵⁰, odnosno da je za Britaniju prihvatljiv jedino dogovor o slobodnoj trgovini, kako bi kompanije imale maksimalnu slobodu

⁴⁷ Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*, Filip Višnjić, Beograd, 1996, str. 192.

⁴⁸ „Mi ne počinjemo poslovni ručak dok nemamo jasan cilj, oni će započeti rat bez njega. Zato nikad nema pobjedika, niko ne zna šta je ratom htio da dobije (osim onih koji švercuju i pljačkaju). Zato, kao što je kod nas diplomatija nastavak rata mirnim sredstvima, kod njih je politika nastavak pljačke legitimnim putem.” Nenad Veličković, *Sahib*, Stubovi kulture, Beograd, 2002, str. 96.

⁴⁹ Tanja Mišćević, „Sedam decenija ideje EU – kako dalje ili kako nazad”, *Spoljnopolitičke sveske*, 03/2016, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2016, str. 10.

⁵⁰ Tom McTague, Charlie Cooper, „Theresa May sets Brexit course on hard”, *POLITICO*, October 2, 2016, in: Tanja Mišćević, „Sedam decenija ideje EU – kako dalje

da trguju i funkcionišu na evropskom tržištu. Britanci insistiraju na ukidanju slobode kretanja radne snage za građane članica EU⁵¹, kao i na ukidanju jurisdikcije Evropskog suda pravde.

MULTIKULTURALIZAM – BRITANIJA VS. JUGOSLAVIJA

U Britaniji se, kao nekada u Jugoslaviji, doskora radilo na projektu multikulturalizma. Prošlogodišnji izbor Sadika Kana za gradonačelnika Londona ide u prilog toj ideji, ali ono što se dogodilo mesec i po dana posle toga nikako. „Smrt” multikulturalizma u Engleskoj, a i u ostalim državama Evrope, poput Francuske i Nemačke, počela je mnogo ranije, a aktuelizovana je za vreme slučaja Šarli Ebdó. Svakako da erupcija šovinizma nije bila posledica atentata, već nacionalističke agitacije u poslednjih nekoliko decenija. Izlazak Britanije iz EU pokrenuo je lavinu pitanja, između ostalog i to o održivosti multikulturalnog društva. Multikulturalizam, kao „ideja ili ideal o skladnom suživotu različitih etničkih i kulturnih grupa u okviru pluralističkog društva”⁵², odnosno državna politika čiji su osnovni ciljevi podržavanje skladnih odnosa između različitih etničkih grupa i definisanje odnosa između države i etničkih manjina, imao je različite pojavne oblike kada su u pitanju Jugoslavija i Engleska.

Balkanski tip multikulturalnosti kod Stojkovića označen je kao *jedva-multikulturalnost* u poređenju sa varijantom *stricto sensu* u Velikoj Britaniji u kojoj „jedne uz druge, žive autohtone zajednice Engleza, Škota, Velšana ali i kulturnih zajednica u dijaspori Jamajkanaca i Pakistanaca i pripadnika drugih vanevropskih kultura”.⁵³ Kod engleskog multikulturalizma, koji je nastao kao posledica priliva velikog broja emigranata iz Indije, Pakistana i ostalih delova sveta, na snazi je model gde se jedna ili više domaćih kultura susreću sa kulturama dijaspore koje su veoma različite, dok se na Balkanu radi o kulturama koje vekovima unazad postoje na istom prostoru. Zanimljiva kovanica bivšeg gradonačelnika Londona, vodećeg zagovornika izlaska Britanije iz EU, Borisa Džonsona, „multi-kulti balkanizam”, u najboljoj meri opisuje viđenje multikulturalizma na Balkanu.⁵⁴ Ideja multikulturalizma svedena na

ili kako nazad”, *Spoljnopolitičke sveske*, 03/2016, Fondacija Fridrih Ebert, Evropski pokret u Srbiji, Forum za međunarodne odnose, Beograd, 2016, str. 10.

⁵¹ Priliv radne snage iz Poljske bio je jedan od argumenata zagovornika Bregzita.

⁵² Branimir Stojković, *Identitet i komunikacija*, nav. delo, str. 86.

⁵³ Isto.

⁵⁴ „Kad dođeš prvi put ovdje, napune ti uši pričom o njihovoj multikulturalnosti i multikonfesionalnosti. Međutim, to je samo optička varka. Naizgled i jesu svi isti,

segregativni multikulturalizam tipična je za ceo balkanski prostor, gde je stvaranjem nacionalnih država u prvi plan isticano „primordijalno jedinstvo krvi i tla”⁵⁵, pa zajednički zavičaj, poreklo i jezik postaju osnove razdvajanja, a kulture koje su se međusobno oplemenjivale traže načine da se u što većoj meri distanciraju jedne od drugih. Multietničko društvo i tolerancija kao podnošnje, kao „trpeljivost prema nečemu što se ne voli ili s čim se ne slaže”⁵⁶, koncepti su zasnovani na liberalnoj demokratiji, koja je sada u dubokoj krizi, pa je samim tim u krizi i koncept multietničkog društva. Prvi u nizu problema koji proizvode sukobe među balkanskim narodima jeste to što države nisu demokratske, već autokratske, a takvi su i balkanski narodi, duboko patrijarhalni, konzervativni i nedemokratski. I dalje se uz pomoć medija manipuliše strahom od Drugog. Mediji stvaraju i šire stereotipe o drugom, kao nekome ko ih ugrožava i od koga se treba zaštititi.

UMESTO ZAKLJUČKA

Najnoviji događaji u Kataloniji naišli su na poređenje sa raspadom Jugoslavije, ali i sa otcepljenjem Kosova od Srbije. U ekonomskom smislu, Katalonija bi bila španska Slovenija, s obzirom na brojke koje joj idu u prilog kao razvijenijem delu Španije⁵⁷. Ekonomske kalkulacije su svakako podstakle težnje Katalonaca ka nezavisnosti, ali kao što obično biva u slučajevima nacionalnog samoopredeljenja, ove kalkulacije ostaju u senci simboličkih pitanja identiteta, katalonske istorije, kulture i jezika, koji je Franko bio zabranio. Navodeći razlike između katalonskog i baskijskog nacionalizma, Hobsbaum piše da je „katalonizam postao masovna snaga jedino krećući se ka levo, u nameri da integriše moćni i nezavisni radnički pokret, dok je baskijski nacionalizam uspeo u izolovanju i, u stvari, u praktičnom eliminisanju tradicionalne radničke klase i socijalističkog pokreta – činjenica koja se nije dala sakriti revolucionarnom marksističkom frazeologijom separatističkog pokreta ETA”.⁵⁸

jer ih nema crnih ni žutih, ali kad malo duže živiš ovdje naučiš da ih raspoznaješ po kapama. Ne vole se, ne vjeruju jedni drugima, boje se jedni drugih, i svakih pedeset godina bacaju jedni druge u jame. Kad bismo sutra otišli, opet bi se požombali.” (Nenad Veličković, *Sahib*, Stubovi kulture, Beograd, 2002, str. 126)

⁵⁵ Branimir Stojković, *Identitet i komunikacija*, nav. delo, str. 86.

⁵⁶ Isto, str. 139.

⁵⁷ Katalonija proizvodi više od petine španskog BDP-a, katalonski izvoz čini više od četvrtine španskog izvoza, stopa nezaposlenosti u Kataloniji je najmanja u Španiji.

⁵⁸ Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*, nav. delo, str. 159.

Demonstracijama pred španskom ambasadom u Londonu podršku katalonskoj nezavisnosti dali su Škoti, kao i italijanski secesionisti iz Lombardije i Veneta, koji pripremaju svoj referendum. Iako je Madrid zamrzao pitanje nezavisnosti Kataloniji, podižući ovu temu na nivo EU, jedno je sigurno, a to je da se virus separatizma širi Evropom, koji može da se objasni i čuvenom civilizacijskom kontradikcijom poznatijom kao „narcizam malih razlika”.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Apaduraj, Ardžun, *Kultura i globalizacija*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011.
- [2] Asurmendi, Mikel, *Identitet i nasilje: ogleđi o baskijskom nacionalizmu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.
- [3] Čolović, Ivan, *Balkan – teror kulture*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008.
- [4] Domen, Evelyn, “Intercultural Communication as Revealed in Language Learning Histories”, *Journal of Intercultural Communication*, Issue 38, Immigrant Institute Sweden, 2015.
- [5] Durovic, Jelena, “Intercultural communication and Ethnic Identity”, *Journal of Intercultural Communication*, Issue 16, Immigrant Institute Sweden, 2008.
- [6] Đordano, Kristijan, *Ogleđi o interkulturalnoj komunikaciji*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001.
- [7] Đurić, Jelena, „Identitet i interkulturalnost – Srbija kao mesto prožimanja Balkana i (Srednje) Evrope”, *Filozofija i društvo*, Univerzitet u Beogradu, Institut društvenih nauka, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2008.
- [8] Fabijati, U., Maligan, R., Matera V., *Uvod u antropologiju (od lokalnog do globalnog)*, Clio, Beograd, 2002.
- [9] Freud, Sigmund, *Civilization and its discontents*, Hogart Press, London, 1957.
- [10] Freud, Sigmund, *Five Lectures on Psycho-Analysis, Leonardo da Vinci and Other Works*, Hogart Press and The Institute of Psycho-Analysis, London, 1917.
- [11] Frojd, Sigmund, *Psihologija mase i analiza ega*, Fedon, Beograd, 2006.
- [12] Gofman, Ervin, *Stigma, zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*, Medditeran, Novi Sad, 2010.
- [13] Hobsbaum, Erik, *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*, Filip Višnjić, Beograd, 1996.
- [14] Kosto, Pol, “The ‘Narcissism of Minor Differences’ – Theory: Can It Explain Ethnic Conflict”, *Filozofija i društvo*, 2/2007, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2007.
- [15] Lin Ma, “Is There an Essential Difference between Intercultural and Intracultural Communication?”, *Journal of Intercultural Communication*, Issue 6, Immigrant Institute Sweden, 2003/2004.

- [16] Miščević, Tanja, „Sedam decenija ideje EU – kako dalje ili kako nazad”, *Spoljnopolitičke sveske*, 03/2016, Fondacija Fridrih Ebert, Evropski pokret u Srbiji, Forum za međunarodne odnose, Beograd, 2016.
- [17] Stojković, Branimir, *Identitet i komunikacija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002.
- [18] Stojković, Branimir, „Mreže identiteta”, *Godišnjak*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2009.
- [19] Stojković, Branimir, „Identitet kao determinanta kulturnih prava”, u: Vojin Dimitrijević, *Kulturna prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1999.
- [20] Todorov, Cvetan, „Na dva koloseka”, *Mostovi*, Udruženje književnih prevodilaca Srbije, Beograd, 1997.
- [21] Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2006.
- [22] Vandenfels, Berhrand, *Fenomenologija stranog*, Stilos, Beograd, 2005.
- [23] Veličković, Nenad, *Sahib*, Stubovi kulture, Beograd, 2002.
- [24] Zečević, Slobodan, “Some Contradictions of Brexit”, *The Review of International Affairs*, Vol. 67, No. 1164, The Institute of International Politics and Economics, Beograd, 2016.
- [25] Žarin, Irina, „Da li je sadašnja Evropska unija budućnost za Zapadni Balkan?”, *Spoljnopolitičke sveske*, 03/2016, Fondacija Fridrih Ebert, Evropski pokret u Srbiji, Forum za međunarodne odnose, Beograd, 2016.

Vida Savić

THE NARCISSISM OF MINOR DIFFERENCES AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

Abstract

In this paper the author tries to explain intercultural communication among people who lived in Yugoslavia twenty-five years ago. Analyzing the conditions of the civil war, many of them still find unclear why the Balkan nations, who shared the language, civilization and common history, suddenly had a conflict. This author will try to explain the ethno-nationalist conflict by one of the great civilization contradictions which Freud calls „the narcissism of minor differences”. The last year’s Britain referendum on leaving the EU reminded a lot of people of the Slovenian and Croatian referendums, after which the two former Yugoslav republics declared independence, whereupon Yugoslavia officially died. Simultaneously with the Scots announcing secession after leaving the EU, at the other end of Europe the Catalans are fighting for independence from Spain. Recent events in Catalonia confirm that the two most pressing European conflicts concern autonomy and sece-

ssion, thus contributing the Freud's thesis on „the narcissism of minor differences”, whose sequels are still to follow.

Key words:

The 'Narcissism of minor differences', Freud, intercultural communication, multiculturalism, Yugoslavia, Brexit, Catalonia.